

Politička aktivnost SUBNOR-a u 1970-ima i 1980-ima na primjeru općina Labin i Sisak*

Članak prati razvoj i karakteristike političke aktivnosti SUBNOR-a u Hrvatskoj, od procesa politizacije njegovog članstva sredinom 1960-ih do kasnih 1980-ih i gašenja boračke političke djelatnosti u Jugoslaviji. U fokusu se nalaze političke prakse lokalnih boračkih organizacija u dvjema industrijski razvijenim općinama sa značajkama snažnih revolucionarnih tradicija – Labinu i Sisku. Uz analizu položaja i uloge društveno-političkih organizacija u socijalističkom samoupravnom društvu, prati se zastupljenost većinski umirovljenih boraca u raznim samoupravnim tijelima i delegacijama nakon 1974. godine te problematika kojom se članovi SUBNOR-a najčešće bave u tom razdoblju. Na temelju arhivskih izvora i novinskih članaka rekonstruirani su prijedlozi, kritike i inicijative labinskih i sisačkih partizana i revolucionara za poboljšanje života u vlastitoj sredini, njihova društveno-politička angažiranost te izazovi i prepreke s kojima su se u kasnome socijalizmu suočavali.

Ključne riječi: SUBNOR; politika; Labin; Sisak; veteranski aktivizam; socijalistička Jugoslavija

Uvod

Savez (udruženja) boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR)¹ je kao dobrovoljna društveno-politička organizacija i konstitutivni element Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN), naslanjajući se na politiku i programe Saveza komunista Jugoslavi-

* Ovaj rad nastao je u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost „Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma: Hrvatska 1970-1990.“ (HRZZ IP-01-2018-5394).

1 Na Četvrtom kongresu Saveza boraca NOR-a Jugoslavije, održanom 1961. godine u Beogradu, donesena je odluka o spajanju Saveza ratnih vojnih invalida i Udruženja rezervnih oficira i podoficira

je (SKJ), od početka sudjelovao u procesima izgradnje politike i donošenja odluka u socijalističkoj Jugoslaviji.² Josip Broz Tito već je na Prvom kongresu Saveza boraca Jugoslavije 1947. godine u Beogradu definirao svrhu i značaj nove organizacije ističući da se ne radi o običnoj, već o borbenoj organizaciji, preciznije, da se „ne radi o veteranima rata koji su položili svoje oružje, koji su odigrali svoju ulogu i sada u miru treba da dočekaju svoju duboku starost“.³ Demobilizirani su borci kao predstavnici političkog naslijeđa Narodnooslobodilačkog rata (NOR) imali zadatak biti doživotno angažirani u izgradnji socijalizma. Institucionalni okvir društveno-političkih organizacija, čija je proklamirana uloga u Jugoslaviji bila razvijanje „ideologizirane političke kulture građana“, potpomagao je politizaciju masa i u slučaju SUBNOR-a služio kao jedna od struktura oportuniteta za jačanje boračkog političkog utjecaja.⁴ Mnoga su istraživanja potvrdila tezu o povezanosti ratnih veterana s poslijeratnim aktivizmom, pojačanom političkom participacijom i utjecajnošću u poslijeratnom društvu analizama koje idu dalje od bavljenja isključivo pitanjima reintegracije veterana u civilni život.⁵ No, slične analize političkih iskustava partizanskih boraca u jugoslavenskome kontekstu kronično nedostaju,⁶ dajući prednost plošnoj javnoj i medijskoj interpretaciji SUBNOR-a kao sluge komunistima ili pak „ideološke pesnice Partije“ bez zalaženja u dublju argumentaciju.⁷

Analizom političke aktivnosti partizanskih veterana i njihove organizacije u 1970-ima i 1980-ima ovaj rad nastoji popuniti praznine u istraživanjima SUBNOR-a izvan konteksta kulture sjećanja i kritički preispitati dominantne narative o njegovoj društvenoj ulozi i političkom utjecaju. Upravo se zato fokus istraživanja smješta u 1970-e

---

(UROP) sa Savezom boraca, pa će zajednička organizacija od tada djelovati pod nazivom Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR). UROP će se 1969. godine izdvojiti iz SUBNOR-a u samostalnu organizaciju – Savez rezervnih vojnih starješina. Jukić, „Prilog poznavanju ustanova: Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (1947-1992)“, 124.

- 2 Mirković, *Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija*, 8, 9, 95; Pusić, *Upravni sistemi II. Upravni sistem u Jugoslaviji*, 331.
- 3 AJ-297-SUBNOR, kut. 1, Osnivački kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata, listopad 1947.
- 4 Tomac, „Politička kultura i društveno-političke organizacije“, 13. O političkim strukturama oportuniteta i njihovoj važnosti za položaj i utjecaj ratnih veterana, vidi: Crotty, Diamant, Edele, *The Politics of Veteran Benefits in the Twentieth Century. A Comparative History*.
- 5 Schrader, „The affect of veteran activism“; Nesbit, Reingold, „Soldiers to Citizens: The Link between Military Service and Volunteering“; Mettler, „Bringing the State Back in to Civic Engagement: Policy Feedback Effects of the G.I. Bill for the World War II Veterans“; Diamant, O'Brien, „Veterans' Political Activism in China“; Bagić, Kardov, Škacan, „Mobilizacijska struktura veteranskog pokreta u Hrvatskoj: organizacije društvenog pokreta i članstvo“; Bagić, Kardov, „Politička participacija i stranačke preferencije ratnih veterana u Hrvatskoj“.
- 6 Toj se tematici Heike Karge u svojoj knjizi o politikama sjećanja u Jugoslaviji i memorijalizacijskim praksama nakon Drugoga svjetskog rata usputno posvećuje, a njena studija i dalje čini polazišnu točku svih daljnjih istraživanja SUBNOR-a. Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*.
- 7 „Udruge branitelja kao partizanski SUBNOR: ratnici upregnuti u kola političkih štetočina“; Gall, „Duh SUBNOR-a na vukovarskoj cesti“

i 1980-e, godine u kojima jugoslavenski socijalizam doseže vrhunac razvoja pružajući okvir cjelovito razvijenih samoupravnih praksi. Prema nekim se ondašnjim teoretičarima socijalizam koji teži smanjenju otuđenosti pojedinca i jačanju spontanosti kolektivnih akcija trebao graditi upravo jačanjem radničkog i društvenog samoupravljanja u „mikroorganizmima društva“ poput radničkih kolektiva, društvenih organizacija ili mjesnih zajednica.⁸ U jugoslavenskom su sustavu neposredne socijalističke demokracije, u kojoj, prema Programu SKJ, vlast i mogućnost upravljanja nad svim državnim i javnim poslovima pripada narodu zahvaljujući razvijenim mehanizmima društvenog samoupravljanja, razne samoupravne strukture bile građanima na raspolaganju kako bi po principu odgovornosti i svakodnevne participacije rješavali zajedničke probleme i potrebe. Novim je Ustavom iz 1974. godine i primjenom delegatskog sustava samoupravljanje bilo konačno uvedeno na svim razinama.⁹ SUBNOR je, uz bok drugim društveno-političkim organizacijama, sudjelovao u oblikovanju javne politike, blisko surađivao s drugim samoupravnim organizacijama, participirao u donošenju mnogih odluka i bio angažiran u brojnim aktivnostima koje su nadilazile sferu tipične veteranske problematike.¹⁰ Njegova je politička aktivnost bila osobito zapažena u općini kao osnovnoj društveno-političkoj zajednici u kojoj je mehanizam samoupravljanja na radnom mjestu i u mjestu stanovanja pružao alate za usklađivanje lokalnih interesa.¹¹ No, je li boračka populacija svojom aktivnošću u raznim tijelima i delegacijama zaista utjecala na donošenje važnih odluka? Kakvo je bilo političko iskustvo partizana u kasnome socijalizmu, kada se većina njih već nalazi u mirovini, a time i znatno dalje od centara političke moći? Koliko su uspješne bile njihove inicijative u kontekstu ekonomske i društvene krize 1980-ih te što su ostarjeli revolucionari željeli promijeniti u politici i društvu?

Da bismo uočili određene specifičnosti u političkom djelovanju boračke organizacije i potpunije razumjeli fenomen veteranskog aktivizma u jugoslavenskome političkom kontekstu, u radu je korištena metoda komparativne analize. Promatraju se sličnosti i razlike u djelovanju dviju općinskih organizacija SUBNOR-a, Općinskog odbora (OO) SUBNOR-a Labin i OO SUBNOR-a Sisak, koji su stasali na iskustvu kontinuiteta snažnih radničkih pokreta, prvih i značajnih antifašističkih otpora, masovnog sudjelovanja građana u Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) te predratnom i poslijeratnom iskustvu industrijalizacije, što predstavlja poveznicu između dviju boračkih organizacija u različitim gradskim i društvenim sredinama. Poredbena analiza bavi se ispitivanjem fenomena političke moći dviju boračkih organizacija. Kroz usporedbu različitih primjera djelovanja boraca u okviru potpuno razvijenih samoupravnih praksi,

8 Đorđević, „Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokracije“, 154.

9 *Program Saveza komunista Jugoslavije: usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije*, 124, 125; Tomić, „Politička participacija i kultura društva – konstituiranje i testiranje hipoteza“, 93-95; Tomac, „Delegatski sistem u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja (teorijski i normativni model i pravci daljnjeg razvoja)“, 4-7.

10 Mirković, *Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija*, 128-131.

11 Tomac, „Općina kao samoupravna socijalistička zajednica“, 451-454.

ali i ekonomske krize te sve većeg bujanja nacionalizma, ispituje se koliko su borci bili u stanju djelovati autonomno, koliko su sudjelovali u kolektivnom odlučivanju, jesu li pokazivali inicijativu za mijenjanje političkih odluka i praksi te što su u svakodnevnom lokalnim prilikama smatrali problematičnim.

Komparativna analiza suodnosa različitih faktora na mikrohistorijskoj razini pomaže u rasvjetljavanju specifičnih slučajeva i njihove individualne prirode, čime se pojedini fenomeni poput boračke kritike raznih društvenih problema, ali i kritike političkog vrha, samokritike te frustracije moralnom i političkom apatijom velikog broja građana mogu preciznije protumačiti.¹² Dokumenti koji su u radu korišteni potječu iz fondova Arhiva Jugoslavije u Beogradu, Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva u Sisku i arhiva Udruge antifašističkih boraca Labina, dok su odabrani novinski članci lokalnih novina *Jedinstvo* (Sisak) i *Labinska komuna* te regionalnih novina *Glas Istre* omogućili bavljenje elementima percepcije i reprezentacije boračke političke aktivnosti. U prvom je dijelu rada predstavljen proces politizacije SUBNOR-a uz kontekst uloge društveno-političkih organizacija u socijalističkoj Jugoslaviji, zatim slijedi prikaz stanja u Labinu i Sisku s početka 1970-ih uz analizu raspoređenosti SUBNOR-a u delegatskom sustavu i strukturama dviju općina, dok je treći dio rada posvećen primjerima aktivizma boraca iz Labina i Siska, njihovim prijedlozima i inicijativama te uspjesima odnosno neuspjesima koje u svome političkom radu postižu.

Politizacija boračke organizacije

Savez boraca NOR-a Jugoslavije, kao dobrovoljna društveno-politička organizacija nekadašnjih partizanskih boraca, obitelji poginulih boraca i aktivnih sudionika NOP-a, osnovan je u rujnu 1947. godine u Beogradu. Osnutak organizacije dogodio se na inicijativu Politburoa Komunističke partije Jugoslavije, užeg kruga rukovodilaca NOP-a i generala JNA koji su u to vrijeme obnašali razne odgovorne političke dužnosti, jamčeći tako organizaciji visok ugled i prisutnost u krugu političke elite, vezujući je čvršće uz ciljeve i programe Komunističke partije.¹³ U prvim su poslijeratnim godinama borci NOR-a bili važan kadar u obnovi i izgradnji zemlje, razvoju industrije, formiranju državnog aparata i struktura novog, socijalističkog društva. Njihov je društveni položaj ponajviše definiralo iskustvo vojnih i političkih funkcija koje su obnašali tijekom rata, pri čemu su se visoke ili više vojne funkcije u ratu te vršenje političkih funkcija u toku NOB-a pokazali kao kanali društvene pokretljivosti u kasnijem položaju boraca u društvu. Partijski je staž borcima, koji su do 1960. godine

12 O prednostima i načinima korištenja komparativne metode u historiografiji vidi: Krom, *An Introduction to Historical Comparison*. Za primjer sličnog mikrohistorijskog komparativnog istraživanja iz perspektive lokalnih medija, vidi: Najbar-Agičić, „Ključni trenuci Hrvatskog proljeća u ogledalu lokalnog tiska – na primjeru *Glasa Podravine, Varaždinskih vijesti* i *Karlovačkog tjednika*“.

13 Mirković, *Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija*, 10-21.

činili 26,21 % članova SK, osiguravao potencijal za sudjelovanje u ključnim društveno-političkim procesima u Jugoslaviji.¹⁴ Izravnim sudjelovanjem u ratu i obrani od neprijatelja, bliskom povezanošću s novom vlasti te sudjelovanjem u stvaranju nove države SUBNOR je došao u položaj potencijalno utjecajne društvene skupine. Potvrđuju to i podaci Instituta za socijalnu politiku Jugoslavije iz 1977. godine koji ukazuju na to da su najznačajnije društvene uloge preuzimali pojedinci koji su tijekom rata obavljali najvažnije vojne i političke dužnosti. Otprilike 37 % boračke populacije imalo je funkcije u raznim organima samoupravljanja, svaki je četvrti sudionik NOR-a do 1960. bio član organa radničkog samoupravljanja, a oko 28 % anketiranih boraca je do 1974. godine obnašalo neku od funkcija u predstavničkim tijelima i organima, i to većinom na razini općine. Ipak, mali je broj boraca bio biran za zastupnike republičkih, odnosno pokrajinskih skupština i savezne skupštine, a iz razdoblja u razdoblje njihova je zastupljenost u predstavničkim tijelima opadala sukladno povlačenju u mirovinu.¹⁵ Kako navodi Holm Sundhausen, zahvaljujući privilegiranosti i visokom ugledu u društvu te dobroj organiziranosti, borci su tvorili „utjecajan lobby“ u području kreiranja kulture sjećanja na NOR.¹⁶ Vidljivo je, međutim, i da su borci do sredine 1960-ih činili utjecajnu skupinu i u krugovima političke elite pridonoseći očuvanju poslijeratnog društvenog poretka.¹⁷

Svoja su udruženja borci osnivali na teritorijalnom principu, od Saveznog odbora koji je rukovodio radom čitave organizacije, preko republičkih, odnosno pokrajinskih odbora, pa sve do općinskih odbora te mjesnih odbora na najnižoj razini – u mjesnoj zajednici.¹⁸ Kao konstitutivni element Narodne fronte, a od 1953. godine SSRN-a, boračka je organizacija imala svoje dužnosti na zadatku mobilizacije i politizacije šireg sloja društva, pri čemu su se borci isticali kao aktivisti, osobito u mjesnim konferencijama SSRN-a i u kasnije osnovanim mjesnim zajednicama.¹⁹ Tako se u izvješću o radu organizacije Saveza boraca između 1957. i 1962. godine ističe da su boračke organizacije „našle svoje političko mjesto u našem socijalističkom društvu nastavljajući dosljedno, s velikim tradicijama revolucije, bitku za izgradnju socijalizma“, kako bi utjecali na elan i samoprijegor mladih ljudi u izgradnji socijalističkog društva.²⁰ Svoj su položaj gradili raznovrsnom aktivnošću koja se u tom razdoblju bazirala na pružanju pomoći narodnoj vlasti, administraciji i socijalnim ustanovama u rješavanju boračko-invalidske

14 Milosavljević, *Društveni položaj boraca Narodnooslobodilačkog rata u SFRJ i socijalna politika*, 124-128.

15 *Isto*, 111-132.

16 Sundhausen, „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova“, 250.

17 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 215.

18 HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 22, Statut Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata SR Hrvatske, 5. 3. 1975.

19 Mirković, *Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija*, 108, 190.

20 HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 7, Izvještaj o radu boračkih organizacija Hrvatske, 1957.-1962., 1962.

problematike, na suradnji s društvenim organizacijama i obrazovnim institucijama po pitanju zbrinjavanja i školovanja djece poginulih boraca, provođenju vojnog odgoja te prenošenju ratnih uspomena i sjećanja mladima kroz zajedničke programe proslava i manifestacija te satove povijesti u školama.²¹

Novi smjer jugoslavenske politike, obilježen decentralizacijom, deetatizacijom i demokratizacijom političkog, društvenog i kulturnog života u federaciji, sve se jašnije manifestirao u reformnim 1960-ima. Popuštanje pritiska režima, dolazak na vlast reformske struje komunista, demokratizacija unutar SK, primjena novog Programa SKJ iz 1958. godine u politici, zamah liberalizma u društvu i kulturi te uvođenje elemenata tržišne privrede u gospodarstvu stvorili su preduvjete za brži razvoj samoupravnog socijalizma i jačanje slobode i prava pojedinaca naspram struktura vlasti.²² Prema novom Programu SKJ iz 1958., osnovu društveno-političkog sustava činilo je radničko samoupravljanje u poduzećima, samoupravljanje građana u mjestu stanovanja i različiti oblici društvenog samoupravljanja putem organa u kojima djeluju zainteresirani građani i društveno-političke organizacije. Takav sustav nije osporavao avangardnu ulogu SK u vođenju države i pokretanju društvenog razvitka, ali je predviđao raznovrsniju i slobodniju manifestaciju političke aktivnosti kroz djelovanje društveno-političkih organizacija za „idejnu, političku i stručnu pomoć građanima u njihovoj društvenoj aktivnosti“ u sljedećim desetljećima.²³ „Proširenje pojma političkog sistema preko granica političke vlasti“ u Jugoslaviji je vidljivo i definiranjem položaja društveno-političkih organizacija u Osnovnim načelima Ustava SFRJ iz 1963. godine.²⁴ Ustav SFRJ iz 1974. bit će još precizniji u utvrđivanju uloge društveno-političkih organizacija. Prema njemu, društveno-političke organizacije raspravljaju o svim vitalnim pitanjima, utvrđuju političke stavove, pokreću političke inicijative, daju prijedloge za rješavanje društvenih pitanja putem svojih delegacija u skupštinama društveno-političkih zajednica i, jednostavno rečeno, usmjeravaju društveni razvoj.²⁵

Na Petom je kongresu SUBNOR-a Jugoslavije 1965. godine po prvi put istaknuta nužnost politizacije organizacije i cjelokupnoga njezinog članstva. Njezin je tadašnji predsjednik, Aleksandar Ranković, zatražio od organizacije da izađe iz vlastite zatvorenosti u radu, da se posveti jačanju lokalnih organizacija, češće uključuje u rad političkih aktiva općina, sudjeluje u razmatranju društvenih problema i u svim političkim aktivnostima koje pokreću SK, SSRN i drugi organi samoupravljanja.²⁶ Istovremenim su jačanjem ekonomske moći federacije i decentralizacijom socijalne politike mnogi operativni poslovi zaštite boraca i vojnih invalida prešli u nadležnost

21 *Isto.*

22 Mihaljević, *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)*, 37-57.

23 *Program Saveza komunista Jugoslavije: usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije*, 128, 129.

24 Pusić, *Upravni sistemi II. Upravni sistem u Jugoslaviji*, 34, 328.

25 *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije / Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*, 19.

26 *Materijali Petog kongresa SUBNOR*, 34-36.

republičkog i općinskog upravnog aparata, pospješujući tako okretanje boraca svakodnevnoj politici.²⁷ Kadrovska je smjena ratne generacije u SKJ, s druge strane, potaknula razmišljanje o potrebi političke mobilizacije umirovljenih boraca, budući da su stari kadrovi iz rata i revolucije krajem 1960-ih povučeni s pozicija neposrednog utjecaja na politiku.²⁸ Do 1973. godine u Hrvatskoj će još samo 22 % sudionika NOR-a spadati u radno aktivno stanovništvo, zbog čega će se i zastupljenost boraca u organima radničkog samoupravljanja u odnosu na prethodna razdoblja smanjiti, a sličan će se trend uočiti i kod zastupljenosti boraca u raznim predstavničkim tijelima i organima.²⁹

Na Šestome je kongresu SUBNOR-a 1969. godine stoga potvrđen novi pravac u radu organizacije – snaženje političke aktivnosti. Takva je orijentacija predviđala da se osnovna aktivnost organizacije razvija u mjesnim udruženjima i općinama, a cjelokupna politika Saveza boraca izgrađuje odozdo, od mjesnih i općinskih odbora SUBNOR-a koji će provoditi politizaciju svog članstva te jačati ulogu i položaj SUBNOR-a u društvu.³⁰ Boračka se organizacija tako, uz ostale društveno-političke organizacije, u većoj mjeri uključila u rad kandidacijskih konferencija i koordinacijskih odbora za kadrovska pitanja te u čitavu predizbornu aktivnost za izbore predstavnika u vijećâ Savezne skupštine, Sabora SRH i skupštine općina u travnju 1969. godine.³¹ Neke od prvih političkih akcija koje su uslijedile bile su javna diskusija u boračkim organizacijama o Srednjoročnom planu razvoja Jugoslavije 1971. – 1975. i vođenje javne diskusije o prvoj fazi ustavnih promjena donesenih 1971. godine. Borci su 1971. podržali ustavne promjene, pretresali političko stanje u zemlji na svojim sjednicama, apelirali na porast nacionalizma i nejedinstvo u redovima SKJ te upozoravali na raspirivanje nacionalizma u kontekstu popisa stanovništva i rasprava oko nacionalnog izjašnjavanja.³² Postojanje različitih političkih struja u samome SUBNOR-u bilo je evidentno za vrijeme Hrvatskog proljeća, kada se jedan dio boraca suprotstavljao politici reformnog vodstva SKH čiji su stavovi prodirali u politiku hrvatske boračke organizacije i dominirali dijelom njezinog tadašnjeg predsjedništva. U pojedinim su se krajevima borci pasivizirali uslijed sukoba s vlastitim rukovodstvom u općini i boračkoj organizaciji, što je nerijetko kulminiralo napuštanjem lokalnih SUBNOR-a i osnovnih organizacija SK. Nakon slamanja reformsko-nacionalnog pokreta na 21. sjednici Predsjedništva SKJ u Karađorđevu krajem 1971. godine, uslijedio je

27 HR-HDA-1081-Sabor SRH, kut. 235, Stanje i aktualni problemi boračko-invalidske zaštite, 27. 6. 1968.

28 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 508, 509.

29 HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 31, Informacija o političkom aspektu umirovljenja boraca, 1973.; Milosavljević, *Društveni položaj boraca Narodnooslobodilačkog rata u SFRJ i socijalna politika*, 122-124.

30 Mirković, *Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija*, 59-61.

31 AJ-297-SUBNOR, kut. 1, Rad Saveznog odbora Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije i njegovih tela između Petog i Šestog kongresa, 1969.

32 *Sedmi kongres SUBNOR Jugoslavije: Zagreb 19., 20. i 21. jun 1974*, 25-27.

zajednički ideološko-politički program SUBNOR-a i SK za uklanjanje ostataka kontrarevolucionarnih djelovanja, čime je politički okvir djelovanja boračke organizacije bio upotpunjen.³³

Uvođenjem delegatskog sustava kao univerzalnog principa organiziranja i ostvarivanja samoupravnog socijalizma po načelu skupštinske vladavine Ustavom iz 1974. godine dodan je vjetar u leđa političkoj aktivnosti građana i društveno-političkih organizacija. Kao „skup društvenih i pravnih institucija“ delegatski se sustav trebao pobrinuti da radnici odlučuju u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim organizacijama rada, a građani u svojoj mjesnoj zajednici, drugim samoupravnim zajednicama i društveno-političkim organizacijama, kako bi slobodno i ravnopravno donosili odluke o osobnim i zajedničkim interesima te tako *de facto* kreirali politiku.³⁴ Upravni su organi društveno-političkih organizacija, u ovom slučaju Predsjedništvo SUBNOR-a, formirali delegacije koje su raspravljale o materijalima za sjednice društveno-političkih vijeća skupština i čiji su delegati potom sjedili u vijećima, od skupština mjesnih zajednica do republičkih skupština. Izabrani su borci kao delegati sudjelovali u radu mjesnih zajednica, vijećima skupština općina i drugih društveno-političkih zajednica, pojedinim samoupravnim interesnim zajednicama, u konferencijama SSRN-a, drugim društveno-političkim organizacijama te raznim udruženjima, komisijama i savjetima. Najzastupljeniji su bili u mjesnim zajednicama i vijećima općinskih skupština u koje je 1974. godine bilo birano između 15 i 27 % boraca na saveznoj razini, dok je postotak boraca u raznim delegacijama u Hrvatskoj dosezao i do 35 %.³⁵ Šest godina kasnije, postotak boraca u svim vijećima općinskih skupština u Jugoslaviji zadržao se na razini od 15 %, dok je nešto više od 20 % boraca-delegata sjedilo u vijećima republičkih i pokrajinskih skupština.³⁶ U svome je izvještaju o radu za 1983. godinu SUBNOR-ova Komisija za pitanja društveno-ekonomskog razvoja zaključila da borci u pravilu pokrivaju najveći broj funkcija u mjesnim konferencijama SSRN-a i organima mjesnih zajednica, što ih čini nositeljima političke aktivnosti u mjesnim zajednicama.³⁷ Smatrajući da SUBNOR konačno ima „važna i široka područja za ostvarivanje svoje društveno-političke aktivnosti“, Kardelj je istaknuo da Savez boraca „mora biti prisutan svojim uticajem svuda gde se donose društvene odluke“, prije svega u delegatskom sustavu i SSRN-u.³⁸ No, smrt Tita 1980. godine kao ideološko-političkog arbitra

33 Isto, 24-26; HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 18, Izvještaj Komisije za preispitivanje stavova i zaključaka VIII plenarne sjednice Republičkog odbora SUBNOR SR Hrvatske i zaključaka Predsjedništva koji su prethodili toj sjednici, veljača 1972.

34 Tomac, „Delegatski sistem u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja (teorijski i normativni model i pravci daljnjeg razvoja)“, 6-14.

35 HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 357, Iz govora druga Tita na VIII. Kongresu SUBNOR-a 1978., bez datuma.

36 AJ-297-SUBNOR, kut. 171, Delegatsko djelovanje SUBNOR-a kroz konkretne aktivnosti, novembar 1980.

37 HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 321, Izvještaj o radu Komisije za 1983. g., siječnja 1984.

38 Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, 212, 213.

i formiranje novih partijskih i državnih struktura u prvoj polovici desetljeća, prema Dejanu Joviću, zadali su ključan udarac dotadašnjem utjecaju partizanskih boraca na politiku.³⁹ Pridoda li se tome dugi period tzv. hrvatske šutnje u kontekstu opće krize režima, jačanje tenzija između jugoslavenskih komunista i sve organiziranije djelovanje intelektualne opozicije u Jugoslaviji, jasno je da je politička platforma SUBNOR-a u Hrvatskoj ostala u granicama okvira partijske suzdržanosti i defanzivnosti u kontekstu zaoštavanja jugoslavenske krize.⁴⁰

Politička participacija SUBNOR-a u Labinu i Sisku

Boračke su organizacije u Labinu i Sisku stvorene na sličnim temeljima snažnih tradicija radničkog i revolucionarnog pokreta, odnosno antifašističkog otpora, što u odnosu na neke druge sredine pruža mnogo prostora za rast ugleda i utjecaja partizanskih boraca u obama poslijeratnim društvima. Od djelovanja poznate socijalistkinje Giuseppine Martinuzzi, rudarskog ustanka s revolucionarnim obilježjima iz 1921. godine poznatog pod nazivom Labinska republika, pa do osnutka Talijanske unije za Istru i Rijeku u obližnjoj Čamparovici i više od 7000 sudionika NOP-a te s preko tisuću poginulih boraca NOR-a, Labinstina je godinama gradila svoju revolucionarnu ekskluzivnost.⁴¹ Slično je bilo i u Sisku, u čijoj je okolini danas sjedište proslave Dana antifašističke borbe u Hrvatskoj, a čiji je svaki šesti građanin, uključujući i prostor Banije, sudjelovao u NOR-u, o čemu svjedoči popis od preko 5000 poginulih boraca i 40 odlikovanih narodnih heroja. Partizanski je pokret u Sisku izrastao na temeljima snažne komunističke, skojevske i sindikalne organizacije u gradu tijekom međuraća. Neizostavan simbol revolucionarne borbe ovog kraja svakako je osnivanje Prvog sisačkog partizanskog odreda 22. lipnja 1941., koji će imati dalekosežne posljedice na razvoj partizanskih vojnih formacija Siska i Banije.⁴² Kontinuitet razvoja socijalističkih revolucionarnih ideja i povijesni značaj ovih dviju sredina u borbi protiv fašizma tvore sličan kontekst važan za djelovanje samog SUBNOR-a u poslijeratnome razdoblju, dok je pitanje kako se to naslijede manifestiralo kroz političke prakse boračke organizacije u jednoj i drugoj lokalnoj zajednici objekt komparacije i pronalaznja potencijalnih različitosti.

Općina Labin je prema popisu stanovništva iz 1971. godine brojila 25 674 stanovnika, s više od 7000 zaposlenih, dok je Općina Sisak u isto vrijeme imala čak 82

39 Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*, 326.

40 Vidi: Mosković, „Partija kao arena za sukobljavanje. Hrvatska i konfrontacije između čelnih jugoslavenskih komunista krajem 1980-ih godina“, 61-82; Marijan, „Građanska desnica 1984. – 1989. – prilog istraživanju tipologije unutarnjih neprijatelja socijalističke Jugoslavije“, 253-284.

41 Vidi: Strčić, *Radnički pokret i NOB općine Labin*; Milevoj, *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945-90*; Matošević, „Labinska republika 1921: antropološko-povijesne bilješke uz stogodišnjicu rudarskog zauzeća ugljenokopa, samoorganizacije i otpora“, 7-26.

42 Vidi: Babić et al., *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941*; Šustić, *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području općine Sisak*.

861 stanovnika, među kojima i impresivnih 21 708 radnika zaposlenih u više od 200 radnih organizacija.⁴³ Industrijska proizvodnja je kao ključni pokretač urbanističkog razvoja, modernizacije i unaprjeđenja standarda društva činila važan kontekst za povećane mogućnosti zbrinjavanja lokalne boračke populacije zahvaljujući gospodarskoj razvijenosti općine, čime se i sukus brojnih rasprava boraca mogao lakše odmaknuti od vlastite socijalne problematike za razliku od, primjerice, ruralnih i nerazvijenih sredina. Sisak je već 1960. godine krasio epitet jedne od privredno najrazvijenijih općina u Hrvatskoj, a zahvaljujući poslovanju velikih industrijskih poduzeća poput Željezare, Rafinerije nafte, tvornice kemijske industrije Radonja i drugih raste životni standard Siščana, mijenja se izgled grada, grade se nova naselja i jačaju utjecaji radničkih struktura na lokalnu politiku.⁴⁴ Tako su, primjerice, uz sisački SK, u politici na prijelazu iz 1960-ih u 1970-e sve aktivnije sudjelovale i lokalne društveno-političke organizacije, kao i dva najjača industrijska poduzeća u gradu – Željezara i Rafinerija, a njihovi su se zahtjevi i stavovi nerijetko međusobno konfrontirali. Veća je demokratičnost skupštinskih izbora dovela i do predlaganja više kandidata za iste pozicije, a nije nedostajalo ni otvorenog lobiranja, međusobnog optuživanja te antagonizama na relaciji Općinski komitet SKH Sisak – SUBNOR Sisak. Činjenica da je kandidat SUBNOR-a, Tomo Kompes, namjesto službenog kandidata SK, Franje Knebla, u izborima za saborskog zastupnika u travnju 1969. godine odnio pobjedu u gradu te da su iste godine, pri izboru funkcionera u Skupštini općine, borci imali velik utjecaj na samu kandidaturu, prema Hrvoju Klasiću govori u prilog SUBNOR-a kao „važnog i utjecajnog čimbenika političkih zbivanja“ u Sisku.⁴⁵

S druge pak strane, rudarska proizvodnja labinskog poduzeća Istarski ugljenokopi Raša nakon udarničkih epizoda u proizvodnji kamenog ugljena krajem 1950-ih i početkom 1960-ih zapada u krizu uzrokovanu tržišnim razlozima. Labin u 1970-e ulazi s programom supstitucije rudarenja drugim industrijskim poduzećima i djelatnostima, što će dovesti do snažnog investicijskog vala, pokretanja novih tvornica i razvoja turizma na rabačkoj obali.⁴⁶ No, izgradnja novih tvorničkih hala u drugoj polovici 1970-ih i u 1980-ima trajat će predugo i koštati previše, zbog kroničnog nedostatka financijskih sredstava neće se ulagati u najmoderniju tvorničku opremu, a nedostajat će i stručnog kadra zbog čega nove tvornice već od početka bilježe gubitke, smanjenja zaposlenosti pa i likvidacije.⁴⁷ Na dnevnome je redu labinskih društveno-političkih organizacija od kraja 1960-ih i početka 1970-ih stoga redovito bila aktualna gospodarska problematika u općini, koja je uzela primat u gotovo svim političkim raspravama. I dok je utjecaj SUBNOR-a Sisak na lokalnu politiku i njezine kadrove u tom razdoblju rastao, Labin proživljava svojevrsnu krizu u radu ključnih političkih struktura, pri čemu ni

43 *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971*, 266, 262; Licul, „Osnovna privredna djelatnost Labinštine nekad, danas i u budućnosti“, 68; Klasić, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, 15.

44 Klasić, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, 15-33.

45 *Isto*, 47-70.

46 Licul, „Osnovna privredna djelatnost Labinštine nekad, danas i u budućnosti“, 66.

47 Milevoj, *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945-90*, 64-79.

SUBNOR nije bio iznimka. Prema pisanju lokalnih medija, društveno-političke organizacije u Labinu krajem 1960-ih i početkom 1970-ih „potpuno su se pasivizirale i najčešće su nijemi promatrač društvenih zbivanja“.⁴⁸ O problemima u njihovom radu raspravljalo se na sjednici Komisije za idejnu izgradnju Općinske konferencije SK Labin u lipnju 1971. godine, na kojoj je zaključeno da se nerijetko zaboravlja na odgovornost u radu, da se doneseni zaključci s lakoćom zaobilaze i ne izvršavaju, a da se najavljene konferencije već neko vrijeme ne održavaju. Najgore je bilo sa SSRN-om čija se općinska konferencija nije održala već tri godine i čiji je utjecaj u društvu i politici bio iznimno slab jer se Socijalistički savez uglavnom bavio organizacijom kulturnih manifestacija.⁴⁹ Višegodišnja je tendencija opadanja broja članova SK tada poprimila „ozbiljne razmjere“, a osnovne su organizacije bile poprilično inertne baveći se uglavnom perifernim pitanjima.⁵⁰ Općinska konferencija SK Labin četiri puta zaredom nije imala kvorum za donošenje odluka, a u razdoblju od 1969. do 1972. godine uglavnom se bavila privrednom krizom u općini i supstitucijom rudarenja na Labinštini, zanemarivši rasprave o ideološko-političkim pitanjima.⁵¹ Labinski je SUBNOR pak konstatirao nezadovoljavajući politički rad boraca, preveliku orijentiranost na socijalno-materijalna pitanja, nedovoljnu usklađenost u radu s drugim društveno-političkim organizacijama te pasiviziranje, odnosno nezadovoljstvo jednog dijela članstva zbog niza vlastitih neriješenih problema, zbog čega članovi „gube osobitost borca i revolucionara“.⁵²

Događaji vezani uz Hrvatsko proljeće uzdrmat će čitavu boračku organizaciju u čijim je redovima bilo suprotstavljenih političkih mišljenja, proreformskih i protureformskih strujanja. I dok se, primjerice, na otoku Rabu boračka organizacija isticala kao ključan politički subjekt za vrijeme Hrvatskog proljeća, planirajući čak sastavljanje popisa pasivnih boraca kako bi svoje članstvo još više motivirala na političku aktivnost,⁵³ a borci u Metkoviću javno iskazivali nepovjerenje rukovodstvu općine, zahtijevajući smjenu onih koji su dozvolili i potpomagali djelatnost Matice hrvatske,⁵⁴ u sisačkoj je boračkoj organizaciji došlo do sukoba unutar samog Predsjedništva zbog iskazivanja otvorene podrške predsjedniku SUBNOR-a SR Hrvatske Ivanu Šiblu u njegovom sporu s boračkom organizacijom naselja Vrginmost. Smijenjeni su predsjednik Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak Ivan Maslak i tajnik organizacije Stjepan Ribarić, koji su proteklih godina sve češće istupali u medijima boreći se, kako su to tada definirali, protiv „političkog penzioniranja“ boraca odlaskom u

48 „Propušten politički trenutak“, *Glas Istre*, 25. 6. 1971., 5.

49 *Isto*.

50 „Članstvo se 'topi'“, *Glas Istre*, 7. 4. 1971., 5.

51 „Nepostojanje kvoruma paraliziralo rad“, *Glas Istre*, 17. 3. 1972., 6; „Našli smo sebe“, *Glas Istre*, 1. – 2. 5. 1971., 2.

52 AUABL, Referat o narednim zadacima SUBNOR Općine Labin, 29. 6. 1972.

53 „Smanjiti spisak pasivnih“, *Glas Istre*, 21. 1. 1972., 6.

54 „Borci izrazili nepovjerenje rukovodstvu općine Metković“, *Glas Istre*, 11. 2. 1972., 2.

mirovinu.⁵⁵ Sličnih unutarnjih turbulencija tijekom Hrvatskog proljeća u labinskome SUBNOR-u nije bilo, pa su tamošnji borci sredinom 1972. godine s ponosom konstatirali da problemi s nacionalizmom u njihovoj sredini nisu detektirani zahvaljujući činjenici da je „revolucionarna prošlost radničke klase ovog kraja davno raskrstila s nacionalizmom“.⁵⁶

Kada govorimo o društvenim i komunalnim akcijama ili pak pitanjima političke mobilizacije građana na programima SK i SSRN-a, onda se među labinskim i sisačkim borcima primjećuju sličnosti u intenzitetu njihove političke participacije na lokalnoj razini. I u Labinu i u Sisku borci su tijekom 1970-ih pratili provođenje novog Ustava i Zakona o udruženom radu iz 1976. godine u praksi, sudjelovali u organizaciji mjesečnih samodoprinosa za izgradnju komunalne infrastrukture, bili aktivni u zborovima birača, pretresali zajedničke probleme u općini i lokalnu gospodarsku problematiku, analizirali općinske investicije, urbanističke planove i slično, zalagali su se za pravilniju raspodjelu stanova, racionalnije trošenje namjenskih sredstava itd. Labinski su borci prema izvješću o radu za period između 1970. i 1972. godine bili zastupljeni u tijelima svih društveno-političkih organizacija, organima vlasti, raznim komisijama, upravnim strukturama općine, na rukovodećim mjestima u privredi i u mjesnim zajednicama. Predsjedništvo OO SUBNOR-a Labin u tom je razdoblju bilo član Općeg sabora Općine Labin, imenovalo je svoje članove u pojedine komisije i savjete Skupštine općine, slalo ih i u regionalne, odnosno republičke odbore i komisije te je sudjelovalo na raznim međuopćinskim savjetovanjima o pitanjima rješavanja boračkih socijalno-materijalnih potreba.⁵⁷ Na prvim je delegatsko-skupštinskim izborima za Društveno-političko vijeće Skupštine općine Labin, koje je 1974. godine činilo ukupno 19 članova, birano šest članova SUBNOR-a, dok je omjer boraca naspram drugih građana u Vijeću mjesnih zajednica i Vijeću udruženog rada bio nešto manji. Neki od prijedloga i inicijativa boračke delegacije iz tog razdoblja ticali su se prijedloga pri izradi novog općinskog Statuta, kao i akcija pri izglasavanju samodoprinosa građana za asfaltiranje cesta i izgradnju potrebnih objekata u Labinu.⁵⁸

Slično je bilo i u Sisku, gdje su borci još od kraja 1960-ih bili među najaktivnijim članovima u redovima svih društveno-političkih organizacija, djelujući kao „cijenjeni aktivisti“.⁵⁹ Njihova je prisutnost zabilježena u svim političkim akcijama pod vodstvom SK, a prema izvješću o radu iz prve polovice 1970-ih, borci su djelovali kao članovi samoupravnih organa u radnim organizacijama te kao aktivisti SK, SSRN-a

55 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije Saveza udruženja boraca NOR-a općine Sisak za period od juna 1970. do juna 1972., 2. 7. 1972.; „Savez boraca – nerazdvojni dio samoupravnog društva“, *Jedinstvo*, 26. 6. 1969., 13.

56 AUABL, Izvještaj o radu Općinskog odbora SUBNOR-a Labin između III i IV skupštine, 29. 6. 1972.

57 *Isto*.

58 AUABL, Izvještaj o radu OO SUBNOR-a 1972.-1974., bez datuma.

59 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 15, Izvještaj Općinskog odbora SUBNOR-a i njegovih organa za 1966.-1968. godinu, 2. 6. 1968.

i Saveza sindikata. Sudjelovali su u rješavanju zajedničkih pitanja mjesnih zajednica i općine, poput komunalne i stambene izgradnje, unaprjeđenja školstva i zdravstvene zaštite, općenarodne obrane i društvene samozaštite, problema u zapošljavanju, kao i u svim drugim projektima društveno-ekonomskog razvoja općine.⁶⁰ Takva se praksa nastavila i kasnije, kada su s gotovo 4300 članova OO SUBNOR-a Sisak u prvoj polovici 1980-ih borci i dalje bili najzastupljeniji u mjesnim konferencijama SSRN-a, savjetima mjesnih zajednica, štabovima civilne zaštite i izvršnim tijelima društveno-političkih organizacija mjesnih zajednica.⁶¹ Osim u tijelima SUBNOR-a na višim razinama, Općinski je odbor imao šest svojih delegata u Društveno-političkom vijeću općine i u skupštinskim tijelima – Savjetu za boračko-invalidska pitanja, Savjetu za zaštitu ustavnog poretka, Odboru za obilježavanje povijesnih mjesta, događaja i ličnosti, Komisiji za međukomunalnu i međunarodnu suradnju i Komisiji za odlikovanja, nagrade i priznanja. Borci delegati djelovali su u Samoupravnoj interesnoj zajednici (SIZ) za zdravstvo i zdravstveno osiguranje Siska, SIZ-u stanovanja i stambene djelatnosti te SIZ-u za uređenje Spomen-područja Bratstvo-jedinstvo Šamarica, kao i u Općinskoj konferenciji SSRN-a Sisak te u pojedinim njezinim sekcijama i koordinacijskim odborima. Očekivano, pojedini su aktivisti bili istovremeno delegati i u šest, odnosno sedam različitih tijela, poput izvjesnog Dragana Stipanovića i Mije Geca, zbog čega je aktivnost čitave organizacije u određenom razdoblju ovisila o manjem krugu novih ili već prokušanih aktivista.⁶²

Velika je zastupljenost boraca u mnogobrojnim i raznovrsnim tijelima i odborima, poput primjerice Koordinacijskog odbora za suzbijanje poteškoća vezanih uz ovisnosti ili pak Koordinacijskog odbora za sjetvu i berbu kao u sisačkom slučaju, zahtijevala dozu kompetentnosti boraca-delegata naspram najrazličitijih pitanja nevezanih ili manje vezanih uz karakterističnu veteransku problematiku. S druge je strane predstavljala i potencijal za uspjeh u provođenju raznih kolektivnih akcija u lokalnoj sredini. To se može vidjeti i na primjeru uspješno izglasanog labinskog mjesnog samodoprinosu krajem lipnja 1972. godine, na kojemu su se građani referendumom odlučili za šestogodišnje izdvajanje 1,75 % sredstava iz vlastitih primanja za izgradnju cesta, vodovoda i niza objekata poput škola, vrtića i sportskih igrališta te tako solidarnim odricanjima pospješili podizanje društvenog standarda u općini.⁶³ U pripremama za odlučivanje o „najvažnijoj akciji koju su pokrenuli u posljednjih deset godina“ pod geslom „U slozi je snaga“, labinski su se borci zdušno zauzeli za pokretanje inicijative raspisivanja samodoprinosu i mobilizaciju glasača istupanjem na zborovima birača u mjesnim zajednicama kako bi sam referendum na koncu polučio uspjeh.⁶⁴ Sisački

60 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR-a Općine Sisak za period od IV-V skupštine – juli 1972. – maj 1974., 11. 5. 1974.

61 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 4, Izvještaj o radu OO SUBNOR-a Sisak, 11. 3. 1983.

62 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 1, Delegati OO SUBNOR-a Sisak, 1982.

63 „25. lipnja referendum o samodoprinosu“, *Glas Istre*, 7. 6. 1972., 1.

64 „Geslo naše budućnosti“, *Glas Istre*, 23. 6. 1972., 8; AUABL, Četvrta skupština SUBNOR-a Labin, 29. lipnja 1972.

SUBNOR, slično kao i labinski, svojim angažmanom sredinom 1970-ih niže uspjehe u akcijama izglasavanja mjesnih samodoprinosa za izgradnju vodovodne mreže i magistralnih cesta te samodoprinosa za infrastrukturni razvoj sela gdje je naročito, kako ističu borci, uspjeh gotovo svih akcija ovisio o njihovim aktivnostima na terenu.⁶⁵

Politička platforma Akcijskog programa SK iz 1972. godine nadahnula je boračke organizacije Labina i Siska na dosljedniji angažman u borbi protiv raznih negativnih društvenih pojava, poput mita i korupcije, radne neodgovornosti, nebrige za društvenu imovinu, utaje poreza, stjecanja velikog imetka mimo rada i sl. Stoga su sisački borci na sjednicama mjesnih udruženja i općinskih skupština najčešće pokretali pitanja bržeg i efikasnijeg ostvarivanja politike SKJ, jačanja utjecaja radničke klase i Partije na društvena i politička kretanja u zemlji, pozivanja na veću odgovornost nositelja javnih funkcija i direktora poduzeća, zalaganja za smanjenje socijalnih razlika i društvenih nejednakosti, dosljednijeg provođenja porezne politike, oštrijih mjera u borbi protiv mita i korupcije te oštrijih sankcija za politički i gospodarski kriminal, za brži i efikasniji rad pravosuđa, raznih inspektorata, organa državne sigurnosti i policije.⁶⁶ Primjerice, na sjednici OO SUBNOR-a Sisak 1973. godine borci su komentirali izvješće SK o malverzacijama i lošem poslovanju u pojedinim radnim organizacijama, od kojih se spominju Brodarsko poduzeće Dunavski Lloyd i tvornica odjeće Siscia, iznoseći nezadovoljstvo čekanjem i nepoduzimanjem konkretnih mjera jer „materijali o neopravdanom bogaćenju postoje, samo da se organi gonjenja uključe, tu se nema što čekati“.⁶⁷ Istovremeno, u Labinu su nakon saniranja kriznih stanja u mnogim poduzećima i postizanja uspjeha na području razvoja komunalne infrastrukture borci i dalje nezadovoljni raznim pojavama koje su smatrali preprekama normalnome socijalističkom razvoju društva. Primjerice, smetala ih je nedovoljna informiranost o aktualnim zbivanjima u poduzećima Istratrans, Metalac i Tvornici termičkih uređaja, nisu bili zadovoljni politikom zapošljavanja u općini, a još manje praznim stanovima Labinjana koji su odselili iz grada i odlučili ih iznajmljivati u turističke svrhe, bez obzira na činjenicu da u Labinu još uvijek vlada pomanjkanje stambenog fonda. Među sugrađane koji neracionalno raspoložu privatnom i društvenom imovinom svrstali su i pojedine suborce koji, unatoč komfornu životu u novoizgrađenim privatnim kućama, još uvijek nisu vratili društveni stan na raspolaganje općini ili radnoj organizaciji koja im je taj stan i ustupila na korištenje.⁶⁸ Ekonomska kriza, pad društvenog standarda i sve snažniji porast socijalnih razlika u prvoj polovici 1980-ih dodatno će razotkriti dubine problemâ u kojima se našla država čiji su se građani, zahvaljujući institucionalnom mehanizmu rješavanja problema na razini općine, sve više snalazili uz pomoć neformalnih

65 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 2, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR Općine Sisak za period od V – VI skupštine – maj 1974. – decembar 1977. god., 27. 12. 1977.

66 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR-a Općine Sisak za period od IV-V skupštine – jul 1972. – maj 1974., 11. 5. 1974.

67 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 3, Zapisnik sa sjednice OO SUBNOR-a Sisak, 17. 2. 1973.

68 AUABL, Izvještaj o radu Općinskog odbora SUBNOR-a od 1972. do 1974., 31. 5. 1974.

mreža, sive ekonomije, prečestih bolovanja, krađa i podmićivanja.⁶⁹ SUBNOR-ovo će se nezadovoljstvo ubrzo pretočiti u kritiku vladajuće garniture, preispitivanje funkcionalnosti delegatskog sustava i provođenja pluralizma samoupravnih interesa u praksi, ali i samokritiku po pitanju uspješnosti usađivanja ključnih ideoloških vrijednosti mladim generacijama.

Inicijative, prijedlozi, kritike

Društveno-ekonomski razvoj sisačke općine u drugoj se polovici 1970-ih našao pod pritiskom ekonomske krize u Jugoslaviji izazvane višestrukim faktorima, poput velikog vanjskog duga, snažne inflacije i niske izvozne snage jugoslavenskog gospodarstva. Realizacija društvenog plana općine dovedena je u pitanje, a niz mjera politike ekonomske stabilizacije nije polučio očekivane rezultate.⁷⁰ Shodno situaciji, OO SUBNOR-a Sisak na svojim sjednicama sve češće diskutira o politici štednje i ekonomske stabilizacije, rastu nezaposlenosti, problemima boraca na selu i sve većim socijalnim razlikama. Analizirajući višeslojne probleme svoga članstva, Predsjedništvo sisačkog SUBNOR-a uputilo je 1984. godine niz prijedloga općinskoj Skupštini objedinjenih u dokumentu pod nazivom „Zaključci“. Naime, borci su od općinskih vijećnika tražili postroženje rada veterinarskih, zdravstvenih i inspeksijskih službi u Sisku kako bi se spriječilo varanje kupaca prilikom prodaje stoke na tržnici i omogućili redoviti liječnički i veterinarski pregledi te savjeti poljoprivrednicima po selima sisačke općine. Tražili su i da se javno objave imena pojedinaca, između ostalog i članova SK, za koje su smatrali da su nemoralnim putem stekli svoje bogatstvo. Osudili su velike osobne dohotke pojedinaca i ilegalni prekovremeni rad koji se istovremeno odvijao u sjeni brojke od 2700 nezaposlenih mladih ljudi u Sisku. Smatrali su da takve anomalije u socijalističkome društvu štete radničkoj klasi i međuljudskim odnosima i ugrožavaju socijalistički patriotizam, a kao rak-ranu svoje lokalne zajednice identificirali su mito i korupciju. Posljedično, jedan od SUBNOR-ovih prijedloga bila je i inicijativa koja je preko općinske skupštine trebala dospjeti i do Sabora, a radilo se o mijenjanju člana 234. i člana 235. Kaznenog zakona SR Hrvatske koji su se odnosili na davanje i primanje mita. Borci su smatrali da isključivu kaznenu odgovornost za mito trebaju snositi samo primatelji, ne i davatelji mita jer je pojedinac „na takvu radnju iako protuzakonitu u većini slučajeva, a skoro i uvijek, prisiljen naročito kad je u pitanju zdravstvena zaštita pa i drugo“, pa će se na taj način uspješnije iskorijeniti taj kronični problem.⁷¹ Sisački su borci predlagali nadležnom općinskom sudu strože kazne za pjevanje nacionalističkih pjesama, krađu i prone-

69 Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 724.

70 *Isto*, 715-717; *Izvještaj o radu Općinske organizacije Saveza komunista Hrvatske Sisak od 10. siječnja 1978. do 23. siječnja 1982. godine*, Sisak, siječnja 1982., 7-13.

71 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 4, Zaključci Predsjedništva Općinskog odbora SUBNOR-a doneseni na sjednici održanoj 13. 3. 1984., 1984.

vjeru društvene imovine, a u neuspjelom pokušaju zaustavljanja malverzacija u sisačkoj Šumariji, nakon razgovora borca s inspektorom koji nije polučio očekivane rezultate, komentirali su kako: „... svi kritikujemo – galama – ne mogu oni gore napraviti ništa ako mi u općinama ne napravimo reda. Općinama je sve u rukama. Tu je privreda, tu je politika tu je kriminal, tu je rad tu je sve.“⁷²

Početakom 1980-ih i u labinskom se SUBNOR-u najviše raspravljalo o privrednim kretanjima općine, ostvarenju politike društveno-ekonomskog razvoja, bilancama sredstava opće i zajedničke potrošnje, ostvarenju politike ekonomske stabilizacije i mjerama štednje u radnim organizacijama Labinštine. Predlagalo se općinskoj skupštini da jasnije odredi mjere za sprovođenje ekonomske stabilizacije, da se u dokumente SIZ-ova ugrade instrumenti za limitiranje uplata u SIZ-ove u trenutku kad uplate premaše očekivana sredstva, da se prikupljena sredstva za komunalnu naknadu knjiže po mjesnim zajednicama koje će potom izravno raspolagati prihodom, da OUR-i i radne zajednice donesu normativne akte kojima će regulirati trošenje sredstava za reprezentaciju i reklamiranje itd. Kako tada navode, prijedlozi boračke delegacije uglavnom su se prihvaćali na Skupštini općine Labin, iako je potom realizacija donesenih zaključaka često bila upitna ili manjkava, što svjedoči o ograničenosti uspjeha njihovih inicijativa u političkom životu općine.⁷³ Nerijetko su u svojim inicijativama, osobito ukoliko se radilo o prijedlozima administrativnih ili pravnih izmjena, poput zahtjeva OO SUBNOR-a Labin za smanjenje administracije i ocjenu opravdanosti postojanja institucije zajednica općina u SR Hrvatskoj, bili usamljeni.⁷⁴ Iako su borci godinama pokušavali, njihov zahtjev nije dobio podršku općinske skupštine, niti su ostale društveno-političke organizacije Labina dale svoj doprinos raspravi o problematici rashoda u administrativne svrhe u jeku stabilizacijske politike. Prema riječima njihovog predsjednika Kazerija Hrvatina, borci svojim aktivizmom predstavljaju partijsku odgovornost i disciplinu iz ratnih dana te zbog toga „uvijek dižemo svoj glas protiv devijacija u društvu, zbog toga se i danas sukobljavamo s pojedinim rukovodećim ljudima koji kritiku ne znaju primiti kao kritiku neke nezdrave pojave, već je primaju kao ličnu uvredu“.⁷⁵ Smatrajući da u općini vlada nekritičnost i slabost autoriteta SK, kao refleksija slabosti Partijske moći na republičkoj razini, Hrvatini je kritizirao neopravdano bogaćenje pojedinaca, prisvajanje društvene imovine i malograđanski mentalitet koji se ogleda u karijerizmu te očuvanju vlastitog položaja i „fotelje“.⁷⁶

Osim boraca koji i u jednoj i u drugoj sredini otvoreno kritiziraju privatni i poslovni nemoral, ulaze u potencijalno konfliktne situacije s ljudima na pozicijama odlučivanja i ne libe se prozivati vladajuću Partiju, među komunistima u Sisku ne nedostaje ni onih

72 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 4, VII. Konstituirajuća sjednica Općinskog odbora Sisak, 5. 2. 1986.

73 AUABL, Izvještaj o radu Općinskog odbora SUBNOR-a Labin 1978-1981., 1982.

74 Filipović, „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR-a Labin“, 55, 56.

75 „Borci nisu slobodni strijelci“, *Labinska komuna*, 15. 12. 1982., 2.

76 *Isto.*

koji imaju slične poglede na krizu u društvu i spremni su se uhvatiti ukoštac s tom problematikom. Nikola Bjelanović, sisački delegat na Devetom kongresu SKH, baš kao i Hrvatini iz Labina, upozorava da otpori prijedlozima potrebitim reformama dolaze i iz redova komunista među kojima pojedinci teško podnose promjene koje ruše njihove stečene pozicije i ugrožavaju razne osobne koristi. Suočeni s krizom odgovornosti u društvu, ali i unutar SK, Bjelanović napominje kako su „osnovne vrijednosti socijalističkog samoupravnog društva počele blijediti“.⁷⁷ Teško je danas ocijeniti na koji su način boračka prozivanja, kritike i prijedlozi bili percipirani od strane sugrađana i koliko su bili efektivi, no osvrt labinskog novinara pod pseudonimom Neverin iz 1980. godine svjedoči o postojanju međugeneracijskih različitosti u poimanju motiviranosti između starijih aktivista i mlađih generacija u tadašnjem društvu. Prema njegovom mišljenju, na sastancima „kojih ima i kad ne treba“ često se javljaju pojedinci koji su „dosadni prodavači pameti, naivnog mudrovanja i soljenja mozgova drugima“, tzv. „gnjavatori“ koji na svaku diskusiju imaju svoje iscrpne primjedbe, dok „ostalim sudionicima sastanka u ništa, u zrak odlaze dragocjene minute njihova života koji se nikada neće vratiti“.⁷⁸ Članak također ukazuje na odsustvo mlađih ideološko-političkih aktivista koji bi se preko Socijalističkog saveza i SK trebali uključiti u politiku zadovoljenja javnih potreba građana, „jer se aktivnost ne ogleda samo na radnom mjestu“, kako su krajem 1980-ih isticali u labinskom SUBNOR-u.⁷⁹ O tome svjedoči i istraživanje o mjesnim zajednicama u 1970-ima i 1980-ima iz kojeg je razvidno da su najodgovornije funkcije u tzv. bazama društva preuzimali uglavnom stariji ljudi i borci koji su bili snažno motivirani, entuzijastični i s dovoljno vremena na raspolaganju kako bi se založili za poboljšanje životnih uvjeta, standarda, jedinstva i samoupravljanja u vlastitoj sredini. Nerijetko su obavljali i poslove koje nikada do tada nisu radili, a njihov je radni elan u mnogim mjesnim zajednicama smatran nezamjenjivim.⁸⁰

S druge je strane otegotna okolnost za SUBNOR u kasnome socijalizmu, uz veliki broj ostarjelih i umirovljenih članova, bila i činjenica da se organizacija nije pomlađivala novim i mlađim kadrom koji bi mogao preuzeti dio odgovornosti i pridonijeti radu organizacije novim idejama i metodama. Od sredine 1980-ih mortalitet članova SUBNOR-a bio je u sve većem porastu, materijal za sjednice i delegacije u općinskim vijećima postao je teži i glomazniji da bi se mogao na vrijeme proučiti i raspraviti, a prisutnost na sjednicama mjesnih organizacija i općinskih odbora bila je sve rjeđa uslijed smanjenih psiho-fizičkih mogućnosti dijela članstva.⁸¹ Mjesne su se organizacije međusobno spajale kako bi mogle održati radni ritam, pa su od 48 mjesnih udruženja u Sisku s početka 1980-ih ostale samo 32 organizacije u 1989. godini. Prema izvještaju o

77 „Više znanja i odgovornosti“, *Jedinstvo*, 29. 4. 1982., 7.

78 „Gnjavatori su vječni“, *Glas Istre*, 22. – 23. 11. 1980., 10.

79 „Više rada i odgovornosti“, *Labinska komuna*, 15. 3. 1987., 3.

80 Duda, „Radim sve što treba.“ Aktivisti u mjesnim zajednicama u Jugoslaviji 1970-ih i 1980-ih“, 746, 751-752.

81 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR-a Općine Sisak za period od VII do VIII konstituirajuće sjednice, 1987.

radu s kraja desetljeća, neka su se sisačka boračka udruženja sastajala jednom godišnje, na zahtjev općinskog odbora ili kada je trebalo pregledati primljenu poštu, a izvještaji o radu mjesnih organizacija nisu se uopće dostavljali ili su bili poprilično šturi.⁸² Uz to, borci su zaključili kako ne koriste delegatski sustav u dovoljnoj mjeri da bi mogli krojiti politiku i ostvarivati svoj program. Pitali su se koga uopće prozivati tijekom rasprave o višegodišnjim problemima u Sisku koje nisu uspjele riješiti ni prethodne generacije boračkih delegata i aktivista u mjesnim zajednicama.⁸³ Delegatski je sustav za mnoge borce predstavljao priliku za „biti ili ne biti na društvenoj pozornici“, odnosno jedinu vrstu institucionalne političke prakse za ostvarivanje utjecaja u vlastitoj sredini.⁸⁴ Javni istupi boraca na razne antisocijalističke pojave u društvu, smatrali su u Predsjedništvu SUBNOR-a SR Hrvatske, nisu najsigurniji način političkog djelovanja jer ostavljaju dojam da kritiziranje negativnosti u društvu postaje jedina i ključna boračka zadaća.

Labinski su borci istodobno također kritizirali lošu kadrovsku politiku u općini, forumski rad u boračkoj i u drugim organizacijama, neprovođenje brojnih zaključaka, slab sustav kontrole odgovornosti u radu i neefikasnost delegacija čije primjedbe i prijedlozi teško prolaze na vijećima. Sredinom 1980-ih nisu bili uvjereni u to da se riječ boraca sluša kao nekada, ustvrdivši da se njihovi stavovi i mišljenja u politici i društvu samo donekle poštuju.⁸⁵ I predsjednik sisačke boračke organizacije smatrao je da se na boračka upozorenja presporo reagira, a da su kazne češće poticaj nego kočnica širenju „nezdravih pojava“ u društvu.⁸⁶ Gubljenje povjerenja u delegatski sustav bilo je izazvano njegovim nedosljednim provođenjem u praksi jer, kako zaključuje Zdravko Tomac, delegatski je sustav u to vrijeme proturječan vlastitim ciljevima i temeljnim vrijednostima. Umjesto jačanja stvarne moći radničke klase, zapravo je osnažila moć izvršnih, upravnih, poslovnih i političkih organa, a princip ravnopravnosti i usklađivanja interesa svih društvenih struktura uglavnom je pretočen u „dominaciju interesa tehno-birokratskih struktura“.⁸⁷ Uz opće smanjenje članstva, manji broj boraca aktivista, slabu komunikaciju između boračkih delegata i delegatske baze te sve slabiji utjecaj na donošenje zajedničkih odluka u općinskim vijećima u usporedbi s informiranijim, stručnijim i sposobnijim izvršno-političkim, upravnim i rukovodećim kadrom, borci su se u predvečerje socijalizma suočili i s rastućom političkom krizom u zemlji. Jačanje intelektualne opozicije, porast nezaposlenosti mladih ljudi, kašnjenje u provođenju ključnih političkih reformi i sve veće nezadovoljstvo radnika sve su se očitije artikulirali raznim buntovnim akcijama

82 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 4, Izvještaj o ostvarenju Zaključaka VIII konstituirajuće sjednice OO SUBNOR-a Sisak, travanj 1987.

83 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 4, Zapisnik sa proširene sjednice Općinskog odbora SUBNOR-a Sisak, 13. 3. 1984.

84 HR-HDA-1241-SUBNOR, kut. 39, Aktualni problemi sadržaja i metoda rada Saveza boraca NOR-a Hrvatske, 24. 9. 1984.

85 „Mijenjati način rada“, *Labinska komuna*, 15. 2. 1986., 2; AUABL, Zapisnik sa sastanka OO SUBNOR-a Labin, 17. 10. 1986.

86 „Kod boraca nema dileme“, *Jedinstvo*, 26. 7. 1984., 5.

87 Tomac, „Raskršća delegatskog sistema“, 34.

i metodama u javnome prostoru. Paljenje jugoslavenske zastave, ispisivanje neprijateljskih parola i skrnavljenje bista narodnih heroja 1984. godine u Sisku alarmiralo je boračku organizaciju, no još ju je više frustrirala činjenica da se taj „neprijatelj današnjice“ i dalje skriva zahvaljujući ili nesposobnosti odgovornih državnih i političkih struktura da ga otkriju, rezigniranom odnosu istih prema takvim i sličnim pojavama ili pak zbog toga što se odgovornoga dobro poznaje i time štiti od snošenja kaznenih posljedica.⁸⁸

Zbog „moralno-političke krize koja je u društvu prisutna i produbljuje se“, nejedinstva među republikama i pokrajinama te rastućih nacionalizama, labinski su borci također nastojali pojačati svoj ideološki rad i stati u obranu naslijeđa NOB-a i ličnosti Tita te svih onih elemenata na kojima se nekoliko desetljeća gradila politika identiteta i zajedništva socijalističke Jugoslavije.⁸⁹ Postajali su sve nestrpljiviji, tražili su odlučne zaokrete, postavljanje stručnih i „moralno čistih“ kadrova na položaje te veću kaznenu odgovornost za privredni kriminal, ali i za napade na tekovine revolucije.⁹⁰ Bacanje poprsja labinskog narodnog heroja Mate Blažine u obližnje grmlje podno Aleje velikana 1988. godine zateklo je labinske borce u naoko mirnoj i stabilnoj sredini. Iako se radilo o blažem obliku ideološki neprimjerenog vandalizma od sisačkih događaja četiri godine ranije i iako nije predstavljao izoliran slučaj, taj je čin, kako piše glavni urednik *Labinske komune* Valter Černjul, bila „rabota kakva se na našem području ne pamti“, koja „dira u srce“ i ima „širu dimenziju“.⁹¹ Razlozi oštećivanja biste ostali su građanima nepoznati, no mnogo je problematičnije bilo to što je trebalo proći čak deset dana da slučajna milicijska ophodnja primijeti njen nestanak i reagira. Svjedočanstvo je to, kako je tada istaknuto, „o šutnji, pomalo i nezainteresiranosti građana, nebudnosti“ labinskog društva koje i u toj situaciji ima dodirnih točaka sa Siskom.⁹² Ključne će se pak razlike početi stvarati uoči prvih višestranačkih izbora u socijalističkoj Jugoslaviji, kada će proturječnosti političkih stavova i jačanje nacionalizama u sisačko-banijskoj regiji izbiti u prvi plan. Istodobno, utjecaj SUBNOR-a na politički život i političke ideje u jeku energične predizborne kampanje postao je zanemariv. Pobjeda Hrvatske demokratske zajednice na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj u proljeće 1990. godine donosi definitivnu kraju participacije SUBNOR-a u kreiranju politike. Boračka organizacija tada ostaje bez svoga političkog zaleđa – vlasti i utjecaja SK i SSRN-a, a mijenjanjem statuta pretvara se u „patriotsku, nestranačku i društvenu organizaciju“ s trima osnovnim zadacima – njegovanje tradicija NOB-a i antifašizma, briga o socijalno-materijalnom položaju članova i međunarodna suradnja s antifašističkim organizacijama u svijetu.⁹³

88 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 4, Zapisnik sa sjednice Općinskog odbora SUBNOR-a, 28. 3. 1985.

89 AUABL, Izvještaj o radu OO SUBNOR-a za 1988. god., bez datuma.

90 AUABL, Zapisnik sa godišnje radne konferencije Općinskog odbora SUBNOR-a Labin, 26. 2. 1988.

91 „Objest ili nešto drugo?“, *Labinska komuna*, 29. 2. 1988., 3.

92 *Isto*.

93 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 9, Informacija i stavovi sa 3. sjednice Predsjedništva Republičkog odbora SUBNOR-a Hrvatske, 12. 9. 1990.; HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 5, Statut SUBNOR-a Hrvatske, ožujak 1991.

Zaključak

Politička aktivnost SUBNOR-a u kasnome socijalizmu izraz je njegove transmisijske uloge u provođenju partijske politike u život, koja u uvjetima snažne ekonomske i društvene krize ostaje vjerna svojim idealima i principima. Posebno osjetljivi na eroziju etičkih vrijednosti u socijalističkome društvu, borci su izlazeći iz zone komfora izravno i javno kritizirali brojne društvene probleme, poput pomanjkanja osobne odgovornosti i neefikasnosti u provođenju reformi s namjerom vršenja političkog pritiska na rukovodeće garniture. U tome se nisu libili kritizirati i prozivati ni vlastite političke tutore, Savez komunista, ali ni otvoreno diskutirati o problemima u vlastitim redovima. Kao posljednji bastion ideala i vrijednosti proizašlih iz iskustva sudjelovanja u NOR-u, u koje više ni sam politički vrh nije vjerovao, borci su nastojali mobilizirati društvo za daljnju izgradnju samoupravnih socijalističkih odnosa, potencirati zajedništvo i prenijeti svoj entuzijizam generacijama koje upravljaju politikom. Svoju su političku djelatnost tumačili kao patriotsku dužnost i ona je premašivala granice isključivo veteranske problematike, stavljajući borce u pretpostavljeni položaj „aktivnih graditelja novih, istinskih, samoupravnih, demokratskih socijalističkih odnosa“.⁹⁴ Sudjelovanje u politici 30 do 40 godina nakon rata za SUBNOR je značilo i produljenu mogućnost očuvanja vlastitog ugleda i utjecaja u društvu, osobito među poslijeratnim generacijama koje su odrastale u vidno drugačijim uvjetima, pridonoseći smanjenju osjećaja otuđenosti boraca od društvene zbilje i svakodnevnice politike u njihovim umirovljeničkim danima.

Zahvaljujući politizaciji članstva u drugoj polovici 1960-ih, decentralizaciji uprave i vlasti te uvođenju novih institucionalnih mehanizama samoupravljanja u formi delegatskog sustava 1974. godine, SUBNOR je kao društveno-politička organizacija stekao atribut konstitutivnog elementa jugoslavenskoga političkog sustava. Pokazalo se da su borci u 1970-ima i 1980-ima bili najprisutniji i najaktivniji na lokalnoj razini, osobito u mjesnim zajednicama i mjesnim konferencijama SSRN-a gdje su imali najveći broj delegata. Svojim su inicijativama i prijedlozima pokretali rješavanje raznovrsnih problema građana, među prvima ukazivali na slabosti i nedostatke koji se javljaju u provođenju političkih odluka u praksu i poticali složnost u kolektivnim akcijama od općedruštvenog interesa.

Usporedba djelovanja organizacije sisačkih i organizacije labinskih boraca u dvjema različitim društvenim sredinama pokazala je koliko je utjecaj SUBNOR-a ovisio o odnosima s drugim društveno-političkim organizacijama, osobito Savezom komunista, u procesu politizacije njegovog članstva. Različita iskustva u susretu SUBNOR-a s idejama Hrvatskog proljeća pokazala su da je Sisak, u političkom smislu, bio mnogo dinamičnija sredina nego Labin u to vrijeme, kao i da je proces politizacije članstva, zahvaljujući takvome kontekstu, u usporedbi s Labinom krenuo ranije. S druge je pak strane gospodarska situacija u Labinu, vezana uz poslovanje lokalnih poduzeća i krizu rudarske proizvodnje, mnogo snažnije utjecala na aktivnosti SUBNOR-a i češće se

94 HR-DASK-556-OO SUBNOR SK, kut. 15, Izvještaj o radu organizacije SUBNOR-a Općine Sisak, za period jun 1968 – jun 1970 god., 11. 7. 1970.

provlačila kroz probleme kojima se bavio u svome delegatskom radu. Slična je revolucionarna i antifašistička tradicija ovih dviju sredina očekivano djelovala kao dodatni motiv SUBNOR-u u borbi za očuvanje moralnih principa u sisačkome i labinskome društvu. Intenzitet političke participacije i entuzijazma, njihove metode djelovanja i spektar problematike kojom su se bavili navode na zaključak o sličnim percepcijama problematičnih pojava u društvu. Usto, i jedni i drugi na različite su načine iskusili ograničenja u realizaciji vlastitih prijedloga na općinskoj razini, a neuspjeh je još više dolazio do izražaja ukoliko se radilo o dalekosežnijim inicijativama vezanim uz pravne ili administrativne promjene na republičkoj razini.

Suočavanje sa sve snažnijom krizom legitimiteta partijske vlasti, slabljenjem ideologije i sve češćim iskazima nezadovoljstva građana od sredine 1980-ih pratilo je istovremeno silaženje boraca s političke scene. To je bio i logičan životni ciklus organizacije čiji se članovi sve intenzivnije suočavaju s izazovima starenja, dok njihove redove ne zamjenjuje nova i mlađa generacija aktivista. Ipak, ukoliko borački aktivizam vrednujemo u okvirima pretpostavljenih političkih zadataka društveno-političkih organizacija u delegatskome sustavu i njihovih realnih mogućnosti, onda možemo zaključiti kako su labinski i sisački borci bili neumorni i entuzijastični u borbi za što veću dosljednost primjene socijalističkih načela u praksi. Učinkovitost njihovog političkog djelovanja je, prije svega, ovisila o političkoj volji samih građana i podršci lokalnih političkih elita.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

AJ-297-SUBNOR: Srbija, Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond 297/I, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata. Savezni odbor
AUABL: Hrvatska, Arhiv Udruge antifašističkih boraca Labin, Labin
HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb
– fond 1241, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske. Republički odbor
– fond 1081, Sabor Socijalističke Republike Hrvatske
HR-DASK-556-OO SUBNOR SK: Hrvatska, Državni arhiv u Sisku, Sisak, fond 556, Općinski odbor Saveza udruženja boraca NOR-a Sisak

Objavljeni izvori

Materijali Petog kongresa SUBNOR. Beograd: Četvrti jul, 1965.
Program Saveza komunista Jugoslavije: usvojen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Beograd: Komunist, 1962.
Sedmi kongres SUBNOR Jugoslavije: Zagreb 19., 20. i 21. jun 1974. Beograd: Četvrti jul, 1974.
Statistički godišnjak SR Hrvatske 1971. Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1971.
Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije / Ustav Socijalističke Republike Hrvatske. Zbirka pravnih propisa 208. VIII. Izdanje. Zagreb: Narodne novine, 1984.

Tisak

Glas Istre (Pula), 1971, 1972, 1980.

Jedinstvo (Sisak), 1969, 1982, 1984.

Labinska komuna (Labin), 1982, 1986 – 1988.

Literatura

Babić, Katarina et al. *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu i ustanku 1941: zbornik*. Sisak; Zagreb: Muzej Sisak; Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1974.

Bagić, Dragan; Kardov, Kruno. „Politička participacija i stranačke preferencije ratnih veterana u Hrvatskoj“. *Politička misao* 55 (2018), br. 3: 82-103. Pristup ostvaren 18. 5. 2023. <https://doi.org/10.20901/pm.55.3.03>

Bagić, Dragan; Kardov, Kruno; Škacan, Mislav. „Mobilizacijska struktura veteranskog pokreta u Hrvatskoj: organizacije društvenog pokreta i članstvo“. *Politička misao* 57 (2020), br. 3: 195-223. Pristup ostvaren 18. 5. 2023. <https://doi.org/10.20901/pm.57.3.08>

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

Crotty, Martin; Diamant, Neil J.; Edele, Mark. *The Politics of Veteran Benefits in the Twentieth Century. A Comparative History*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2020.

Diamant, Neil J.; O'Brien, Kevin J. „Veterans' Political Activism in China“. *Modern China* 41 (2015), br. 3: 278-312. Pristup ostvaren 20. 5. 2023. <https://doi.org/10.1177/0097700414533631>

Duda, Igor. „Radim sve što treba.' Aktivisti u mjesnim zajednicama u Jugoslaviji 1970-ih i 1980-ih“. *Časopis za suvremenu povijest* 52 (2020), br. 3: 731-757. Pristup ostvaren 15. 5. 2023. <https://doi.org/10.22586/csp.v52i3.10609>

Dorđević, Jovan. „Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije“. *Politička misao* 1 (1964), br. 2: 151-182.

Filipović, Tina. „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR-a Labin“. *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021), br. 1: 43-68. Pristup ostvaren 15. 5. 2023. <https://doi.org/10.22586/csp.v53i1.10924>

Jović, Dejan. *Jugoslavija: država koja je odumrla. Uspón, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*. Zagreb: Prometej, 2003.

Jukić, Marijana. „Prilog poznavanju ustanova: Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (1947-1992)“. *Arhivski vjesnik* 49 (2006), br. 1: 123-138.

Kardelj, Edvard. *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Beograd: Izdavački centar „Komunist“, 1977.

Karge, Heike. *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* Beograd: Biblioteka XX vek, 2014.

Klasić, Hrvoje. *Hrvatsko proljeće u Sisku*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Krom, Mikhail. *An Introduction to Historical Comparison*. London; New York: Bloomsbury Academic, 2022.

Licul, Ratko. „Osnovna privredna djelatnost Labinštine nekad, danas i u budućnosti“. U: *Labinska republika 1921. – 1991. Kako smo razmišljali prije deset godina*, ur. Tullio Vorano. Labin: Naklada Matthias; Grad Labin, 2001, 44-82.

Marijan, Davor. „Građanska desnica 1984. – 1989. – prilog istraživanju tipologije unutarnjih neprijatelja socijalističke Jugoslavije“. *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe* (2022), br. 8: 253-284. Pristup ostvaren: 15. 5. 2023. <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2022.8.253>

- Matošević, Andrea. „Labinska republika 1921: antropološko-povijesne bilješke uz stogodišnjicu rudarskog zauzeća ugljenokopa, samoorganizacije i otpora“. *Politička misao* 58 (2021), br. 1: 7-26. Pristup ostvaren 15. 5. 2023. <https://doi.org/10.20901/pm.58.1.01>
- Mettler, Suzanne. „Bringing the State Back in to Civic Engagement: Policy Feedback Effects of the G.I. Bill for the World War II Veterans“. *American Political Science Review* 96 (2002), br. 2: 351-365. Pristup ostvaren 20. 5. 2023. <https://doi.org/10.1017/S0003055402000217>
- Mihaljević, Josip. *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.
- Milevoj, Marijan. *Do socijalizma i natrag. Labinska novinska kronika 1945-90*. Labin: Labinska komuna, 1991.
- Milosavljević, Milosav. *Društveni položaj boraca Narodnooslobodilačkog rata u SFRJ i socijalna politika*. Beograd: Savremena administracija, 1977.
- Mirković, Iko. *Borci NOR Jugoslavije i njihova organizacija*. Beograd: Četvrti jul, 1987.
- Mosković, Boris. „Partija kao arena za sukobljavanje. Hrvatska i konfrontacije između čelnih jugoslavenskih komunista krajem 1980-ih godina“. U: *Komunisti i komunističke partije: politike, akcije, debate*, ur. Igor Duda. Zagreb; Pula: Srednja Europa; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2019, 61-82.
- Najbar-Agičić, Magdalena. „Ključni trenuci Hrvatskog proljeća u ogledalu lokalnog tiska – na primjeru *Glasa Podravine, Varaždinskih vijesti i Karlovačkog tjednika*“. *Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja* 21 (2022), br. 41: 50-62.
- Nesbit, Rebecca; Reingold, David A. „Soldiers to Citizens: The Link between Military Service and Volunteering“. *Public Administration Review* 71 (2011), br. 1: 67-76. Pristup ostvaren 20. 5. 2023. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2010.02307>
- Pusić, Eugen. *Upravni sistemi II. Upravni sistem u Jugoslaviji*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske; Pravni fakultet u Zagrebu; Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985.
- Schrader, Benjamin. „The affect of veteran activism“. *Critical Military Studies* 5 (2019), br. 1: 63-77. Pristup ostvaren 20. 5. 2023. <https://doi.org/10.1080/23337486.2017.1334300>
- Strčić, Petar, ur. *Radnički pokret i NOB općine Labin*. Rijeka: Skupština općine Labin; Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara – Rijeka, 1980.
- Sundhaussen, Holm. „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija 'sjećanja' i mitova“. U: *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2006, 239-284.
- Šustić, Ivica. *Spomenici revolucionarnog radničkog pokreta, NOB-a i socijalističke revolucije na području općine Sisak*. Sisak: Muzej Sisak, 1982.
- Tomac, Zdravko. „Općina kao samoupravna socijalistička zajednica“. *Politička misao* 16 (1979), br. 3: 448-460.
- Tomac, Zdravko. „Politička kultura i društveno-političke organizacije“. *Politička misao* 7 (1970), br. 1: 13-22.
- Tomac, Zdravko. „Raskršća delegatskog sistema“. *Politička misao* 22 (1985), br. 4: 31-47.
- Tomac, Zdravko. „Delegatski sistem u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja (teorijski i normativni model i pravci daljnjeg razvoja)“. U: *Delegatski sistem 1974-1984*, ur. Ivan Prpić. Zagreb: Biblioteka Politička misao, 1986, 1-33.

Tomić, Stojan T. „Politička participacija i kultura društva – konstituiranje i testiranje hipoteza“. *Politička misao* 7 (1970), br. 1: 93-101.

Mrežni izvori

„Udruge branitelja kao partizanski SUBNOR: ratnici upregnuti u kola političkih štetočina“. Pristup ostvaren 18. 5. 2023. <https://www.lupiga.com/vijesti/udruga-branitelja-kao-partizanski-subnor-ratnici-upregnuti-u-kola-politickih-stetocina>
Gall, Zlatko. „Duh SUBNOR-a na vukovarskoj cesti“. *Slobodna Dalmacija (Split)*, on-line izdanja, 21. studenog 2013. Pristup ostvaren 18. 5. 2023. <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zlatko-gall-duh-subnor-a-na-vukovarskoj-cesti-218432>

SUMMARY

Political activity of SUBNOR in the 1970s and 1980s on the example of the municipalities of Labin and Sisak

Socialist Yugoslavia provided its partisan war veterans and their organization - the Union of Associations of People's Liberation War Veterans (SUBNOR) - with significant room for strengthening their activities and influence in the post-war society. The process of gradual withering out of the state in late socialism eventually led to repositioning the organization's priorities. In the 1960s, as more and more citizens were becoming politically aware, the veteran population was also becoming increasingly politicized. Through the delegate system and a multitude of methods of activism in their local environments, former partisans designed in the 1970s and 1980s specific political practices to deal with current social problems. The involvement of veterans in a variety of self-governing bodies at the municipal level, as well as the fact that they participated in the decision-making processes on major shared concerns that went beyond the purview of traditional veterans' affairs, gave them access to the distribution of social power. Former fighters defended the socialist social relations value system even in their retirement years and in the face of rising citizen resignation and political indifference within the decade of the Yugoslav socialist regime's crisis. Using the method of comparative analysis, the paper follows the political experiences of SUBNOR members of the municipal committees of Labin and Sisak, whose war-time and revolutionary experiences in the context of a longer period acted as a driving force of veteran activism in these municipalities. Based on archival sources and newspaper articles, the paper gives an interpretation of SUBNOR's initiatives, criticisms, and proposals for improving the local environment's quality of life and social relations. The comparison of veterans' actions and political practices in the context of different micro-locational economic and political events proved to be useful in portraying similarities between local agents in their motivation, methods of action, and effectiveness.

Keywords: SUBNOR; politics; Labin; Sisak; veteran activism; socialist Yugoslavia